

Паращук Л. Г.
*к.ю.н., доцент кафедри цивільного права і процесу,
Західноукраїнський національний університет*

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

«Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», – зазначається у п. 2 ст. 3 Конституції України [1]. «Фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю» (ч. 1 ст. 291 ЦК України) [2]. Державою мають бути сформовані ефективні правові механізми, здатні забезпечити сприятливі умови для реалізації кожною людиною цього права.

Сімейним законодавством України встановлено можливість існування двох форм шлюбних відносин – шлюбу та фактичних шлюбних відносин (проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу). Фактичні шлюбні відносини мають ознаки, подібні до шлюбних. Разом з тим, їх основною відмінністю від останніх є відсутність реєстрації шлюбу в органі ДРАЦС. Причин відмови осіб від офіційно зареєстрованого шлюбу є багато, включаючи відсутність бажання формально реєструвати відносини, фінансові або правові обставини, які ускладнюють шлюбний процес, особисті переконання.

У різних країнах статус фактичних шлюбних відносин та їх правове значення може варіюватися. На території Європейського Союзу, виснують С.Б. Булеца та І.Е. Ревуцька, «законодавство країн-членів ЄС ставиться до фактичних шлюбних відносин досить «стримано». Водночас, як будь-яке фактично існуюче явище, фактичні шлюбні відносини підлягають правовому регулюванню, яке здійснюється або окремими законами, або шляхом включення відповідних положень до цивільного законодавства» [3, с. 502]. Науковиці звертають увагу на випадки, коли фактичні шлюбні відносини визнаються не на всій території держави, а в її окремих регіонах. Зокрема, в Іспанії зазначені відносини на загальнонаціональному рівні не врегульовані, але на території Каталонії, Валенсії та Наваррі вони підпадають під дію прийнятих у цих регіонах окремих законів [3, с. 502].

За національним законодавством, визнаючи проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу за відсутності в них іншого зареєстрованого шлюбу однією із підстав виникнення сімейних правовідносин, СК України, заразом, не ототожнює їх зі шлюбом, вказуючи, що таке проживання не є підставою для виникнення у зазначених осіб прав та обов'язків подружжя (ч. 2 ст. 21) [4]. В той же час, з аналізу Гл. 6 СК України можна зробити висновок, що більшість немайнових прав та обов'язків подружжя є такими, що належать чоловіку та дружині не лише як подружжю, але й як будь-якій фізичній особі. До таких прав належать: право на материнство / батьківство, повагу до своєї індивідуальності, фізичний та духовний розвиток, свободу та особисту недоторканість тощо. Винятком є право чоловіка та дружини на зміну прізвища, оскільки зазначене право особи можуть реалізувати лише перебуваючи у зареєстрованому у встановленому

законом порядку шлюбі [4]. Крім того, розлучення, пов'язане із реалізацією особами права на материнство / батьківство, може бути застосовано лише щодо подружньої пари. Тому, у випадку порушення особистих немайнових прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, їх правовий захист здійснюється за нормами цивільного законодавства України.

На відміну від немайнових, на майнові правовідносини, об'єктом яких є майно, що належить цим особам на праві спільної сумісної власності, відповідно до ст. 74 СК України, поширюються положення Гл. 8 Кодексу [4]. Таким чином, «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу є спеціальною (визначеною законом, законною) підставою для виникнення у них деяких прав та обов'язків, зокрема, права спільної сумісної власності на майно» [5].

Однак, обираючи сімейний союз, заснований на спільному проживанні без реєстрації шлюбу, особи повинні враховувати ряд особливостей, пов'язаних з відсутністю зареєстрованих в органі ДРАЦС шлюбних відносин. Для захисту передбачених Гл. 8 СК України прав обов'язковою умовою є встановлення факту проживання осіб однією сім'єю. Важливе значення за цих обставин має строк їх перебування у фактичних шлюбних відносинах. СК України він не регламентований, однак, відповідно до Листа Верховного Суду України від 01 січня 2012 року «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення», має бути не менше п'яти років [6].

Враховуючи підвищення вразливості населення України, пов'язане із повномасштабним вторгненням росії на територію нашої держави, відсутність стабільності у країні, збільшується кількість пар, які проживають без реєстрації шлюбу. Водночас, це призводить до ризику виникнення проблем реалізації цими особами й соціальних прав. При зверненні зазначених осіб, в тому числі, до органів соціального захисту з метою отримання виплат, пільг або компенсацій (до прикладу, пов'язаних із виплатою соціальної допомоги у зв'язку зі смертю військовослужбовця), навіть доведений у судовому порядку факт проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу не дає повної гарантії на соціальний захист. Цілком вірно наголошує Л. Гретченко, що «судовою практикою сформовано підхід, за якого встановлення в судовому порядку факту проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без шлюбу і визнання за її учасниками статусу члена сім'ї не легітимізує і не може узаконити правове становище неодруженої сімейної пари як подружньої, оскільки за законом подружжя утворюється не від тривалості чи стійкості взаємин, а після реєстрації шлюбу в органі ДРАЦС» [7].

Нижчий рівень захищеності осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у порівнянні із тими, чії відносини засновані на зареєстрованому шлюбі спостерігається і у державах-членах Європейського Союзу. Зокрема, «зменшення соціальних прав як у законодавстві, так і в практиці отримання громадянства, а також в індивідуалізації соціальних прав, пов'язаних із членством у сім'ї, є більш очевидним у горизонтальній лінії сім'ї для тих, хто перебуває у партнерстві, яке юридично не оформлене» [8]. Крім того, «у вертикальному вимірі сім'ї сімейний статус дітей і батьків також є більш невизначеним у цивільному праві щодо альтернативних форм сім'ї, зберігаючи тенденцію до надання привілею фактичним даним щодо офіційного

оформлення [8].

Отже, реалізуючи право на сім'ю, кожна людина вправі самостійно обрати для себе різні аспекти її існування, в тому числі й форму шлюбних відносин. Враховуючи тенденцію до збільшення пар, які віддають перевагу фактичним шлюбним відносинам, останні повинні перебувати у правовому полі нашої держави. Європейський досвід правового регулювання у зазначеній сфері, однозначно, сприятиме розвитку інституту шлюбних відносин в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
3. Булеца С.Б., Ревуцька І.Е. Інститут зареєстрованого партнерства та фактичні шлюбні відносини в Україні і країнах-членах ЄС: поняття й особливості. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Р. 1. 592 р.
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
5. Рішення Попільнянського районного суду Житомирської області від 01 лютого 2019 року у справі № 288/1277/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79582840> (дата звернення: 11.04.2024).
6. Лист Верховного Суду України від 01 січня 2012 року «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення», він має бути не менше п'яти років. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037> (дата звернення: 09.04.2024).
7. Чи є цивільна дружина членом сім'ї загиблого захисника, – судова практика. URL: <https://unba.org.ua/news/8922-chi-e-civil-na-druzhina-chlenom-sim-i-zagiblogo-zahisnika-sudova-praktika.html> (дата звернення: 10.04.2024).
8. Manuela Naldini, Joëlle Long. Geographies of Families in The European Union: A Legal and Social Policy Analysis. *International Journal of Law Policy and the Family*. April 2017. № 31 (1): 94-113. URL: https://www.researchgate.net/publication/316880617_Geographies_of_Families_in_The_European_Union_A_Legal_and_Social_Policy_Analysis (дата звернення: 07.04.2024).